

„QUESTIONS AND ANSWERS” IN ROMANIAN MEDIEVAL LITERATURE

Laura Bădescu, Prof., PhD, University of Pitești

Abstract: The paper illustrates the typological variety of questions and answers (gr. erotapokriseis; lat. joca monachorum; germ. Gesprächbüchlein; fr. questions et réponses) in old Romanian literature. For the purpose of systematization, it takes into account the distinction between religious and secular sphere. In this context, we are interested at the functionality and finality of the texts which are specific to this literature. Within religious texts there were illustrated two categories: canonical (Christian doctrine, religious polemics, ecclesiastical law, exegetic or moral edification) and apocryphal. In the secular texts mainly the didactic finality of most texts were highlighted, without ignoring the evolution of this species of literature in relation to famous models of Latin and Byzantine literature.

Keywords: questions and answers, Romanian eighteenth century, categories of texts, systematic, purposeful

După o lungă perioadă marcată de absența studiilor românești¹ și străine cu privire la problematizarea procesului literar care a dat una dintre speciile cele mai practicate în cultura bizantină și latină și anume *întrebări și răspunsuri*, aceasta a înregistrat, în cercetarea europeană², spre începutul secolului XXI, un reviriment notabil. Este probabil ca experiența acestei mișcări de reconsiderare teoretică și aplicată, să ajute la trasarea diferită a parcursului numitei specii literare și în cadrul literaturii române vechi, dată fiind varietatea și numărul mare de manuscrise românești³ ce păstrează texte sau fragmente ale scrierilor de acest tip.

Întrebări și răspunsuri este una dintre speciile literare cu descendență ilustră pe filiera literaturii latine (*joca monachorum*) și grecești (*erotapokriseis*). Această specie a fost exersată în școlile de filosofie ale antichității clasice prin *dezbateri* și *dialog*, fiind inspirată, probabil, din practicile și din literatura comunităților creștine care porneau de la exegeza textelor

¹ Între studiile de referință, amintim: M. Gaster, *Literatura populară română*, București, I. G. Haimann, 1883, pp. 229 ș.u.; N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII-XIX: „Întrebările lui Panaghiot Filosoful”. „Istoria Rusiei”. O formulă de testament. Conachi, Lazăr, Eliad, Vaillant*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare*, II, 1907, 29, pp. 169-179; N. Cartoian, „*Întrebări și răspunsuri*” editate de Al. Ciorănescu, în *Cercetări literare*, I, București, Imprimeria Națională, 1934; Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, pp. 37-41; Virgil Cândea, *Războiul Dominant. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, pp. 83-105; Cătălina Velculescu, *Pentru fulgere și pentru tunete cum să fac*, ediție și studiu introductiv în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. I, București, 2002, pp. 45-72; idem, *Nebunul înțelept*, (II, III, IV), ediție și monografie, în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. II-IV, București, 2003-2005, pp. 215-278, 201-239, 159-228.

² Stanley S. Harakas, *The Orthodox Church: 455 Questions and Answers*, Minneapolis, Light & Life Publishing Company, 1987; W. Hörandner, *Erotapokriseis în Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 1994, 2, pp. 1417-1419; Ann Blair, *The problemata as a natural philosophical genre*, în *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Early Modern Europe*, ed. Anthony Grafton and Nancy Siraisi, Cambridge, Mass. and London: the MIT Press, 1999, pp. 171-204; Annelie Volgers et Claudio Zamagni (eds.), *Erotapokriseis. Early Christian Question and-Answer Literature in Context. Proceedings of the Utrecht Colloquium, 13-14 October 2003*, Leuven, 2004; Robert Sharples, *Alexander of Aphrodisias: Supplement to On the Soul*, London, Duckworth, 2004; Yavor Miltenov, *The Segmentation of the Erotapokriseis of Pseudo-Kaisarios as a Source for the History of Its Slavonic Translation*, în *Scripta & e-Scripta*, 2004, 2, pp. 311-324; Idem, *Omissions and Mistakes in the Slavonic Translation of the Erotapokriseis of Pseudo-Kaisarios*, în *Scripta & e-Scripta*, 2006, 3-4, pp. 147-161; Yannis Papadopyannakis, *Instruction by Question and Answer: The Case of Late Antique and Byzantine Erotapokriseis* în Scott Fitzgerald Johnson, *Greek literature in late antiquity. Dynamism, Didacticism, Classicism*, Aldershot, England; Burlington, USA, Ashgate Publishing, 2006, pp. 91-105.

³ Vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I-IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978-1992.

considerate revelate⁴. Marea diversitate de forme și de practici intelectuale, precum și straniu caleidoscop de informații dispuse sub forma întrebare și răspuns a determinat receptarea ei, în egală măsură, ca tehnică și specie literară reprezentative pentru enciclopedismul medieval.

În retorica antichității și a evului mediu, ordonarea unui ansamblu de cunoștințe ca întrebare și răspuns era utilizată cu scopuri didactice. Astfel, transmiterea informațiilor devenea facilă putând fi adoptată de discipline diverse: teologie, drept, filozofie, gramatică etc. Ilustrative pentru recomandările teoretice în acest sens rămân operele⁵ lui Aelius Donatus, *Ars minor* (c.a. 350); Fortunatianus, *Ars rhetoricae libri III*, (cca sec. IV-V); Alcuin, *Ars gramatica, De orthographia, Ars rhetorica, De dialectica* (cca 790-800) ș.a. Ca specie literară, *întrebări și răspunsuri* a fost plasată⁶ în apropierea unor exemple ilustre, precum *problemata, zetemata, luseis, aporia (aporiai), dialogos*, practicate în literatura antichității latine și bizantine de autori ca Aristotel, Teofrast, Porfiriu, Democrit ș.a.

Remarcabila mobilitate tematică a acestei specii literare a permis practicarea ei atât în spațiul laic, cât și în cel religios. Primii teologi creștini au adaptat-o propriilor nevoi de difuzare a credinței, la început, în literatura apologetică și polemică, sub forma unor dispute atribuite sfinților părinți, iar mai târziu, în exercițiile de dispunere catehetică a florilegiilor patristice. Prestigiul acestei specii literare utilizate în mediul canonic a determinat preluarea și adaptarea ei în literatura apocrifă, unde întrepătrunderea registrului sacru cu cel profan este vizibilă atât la nivel tematic, cât și formal. Sunt de amintit aici procedeele mnemotehnice facile care, dispuse în context ritualizat, au asigurat construirea și exprimarea textului astfel încât acesta să fie scos de sub incidența opțiunilor multiple. Notabile rămân fragmentele cu preponderent caracter enigmatic, cele cu explicații legendare etc. Finalitatea didactică, dublată de cea ludică au stat la baza acestui „curios amalgam de material biblic și apocrif, de elemente cosmologice și cronologice, de date privitoare la ierarhia bisericească și la simbolica obiectelor liturgice, de elemente eretice și ortodoxe”⁷.

N. Cartoian a susținut teza dublei iradierii a acestei literaturi din Bizanț spre apus, respectiv spre slavii dunăreni, de unde a pătruns mai târziu în literatura rusă. Unul dintre cele mai vechi manuscrise cuprinzând *întrebări și răspunsuri*, revendicat pe linie bizantină, datează din secolul al XI-lea și se păstrează la mănăstirea Kutlumuș de pe Muntele Athos.

În cultura română veche, această literatură a circulat în limbile slavonă, greacă și română. Este cunoscut *Sbornicul de la Kiev* conservat în Biblioteca Academiei Teologice din capitala Ucrainei, dar copiat în Moldova prin secolul al XVI-lea, în care sunt transcrise: *Disputa filozofului Panaghiot cu 12 cardinali, când aceștia au venit de la papa din Roman și s-au disputat în orașul lui Constantin despre credința creștinească cea adevărată și când au biruit Panaghiot credința francească în Țarigrad și Întrebări și răspunsuri despre credința creștinească cum se cuvine a fi și a crede creștinului, și alta, cum trebuie să fie creștinul, ascultă și bagă de seamă*. În limba greacă, această specie a fost adaptată unor cerințe de

⁴ Christian Jacob, *Questions sur les questions: archéologie d'une pratique intellectuelle et d'une forme discursive*, în Annelie Volgers et Claudio Zamagni (eds.), *Erotapokriseis*, pp. 25-54.

⁵ Vezi Rita Copeland, Ineke Sluiter eds., *Medieval Grammar and Rhetoric. Language Arts and Literary Theory*, ad 300-1475, Oxford, University Press, 2012, pp.82-103, 272-298, 442-443 ș.a.

⁶ Vezi Yannis Papadoyannakis, *Instruction by Question and Answer: The Case of Late Antique and Byzantine Erotapokriseis* în Scott Fitzgerald Johnson, *Greek literature in Late Antiquity*, pp. 91-105; Ann Blair, *The problemata as a natural philosophical genre*, pp. 171 ș.u.

⁷ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare*, II, p. 37.

instruire multiple, răspândindu-se prin intermediul textelor religioase⁸, fie ele canonice sau apocrife, dar și al textelor laice⁹ utilizate ca materiale didactice, ilustrând discipline ce aparțineau artelor liberale.

În limba română, scrierile de tipul *întrebări și răspunsuri* s-au răspândit cu precădere spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Numeric, predomină textele atribuite unor sfinți părinți precum: sfântul Vasile cel Mare¹⁰; sfinții Varsanufie și Ioan¹¹; sfântul Athanasie¹²; sfântul Andrei Salos, sfântul Epifanie¹³ ș.a. Nu lipsesc nici textele atribuite unor figuri ce descind din arealul laic sau chiar din cel contemporan, precum: împăratul Leon¹⁴, Ioan al Mirelor, Ioan Cariofil¹⁵ ș.a.

Scrierile *întrebări și răspunsuri* integrate registrului religios sunt canonice și apocrife, ambele răspândite în cultura română atât prin intermediul codicelor miscelanee, cât și prin tipărituri. Varietatea tematică și finalitatea distinctă a textelor canonice de tipul *întrebări și răspunsuri* a permis identificarea mai multor subcategorii, între care se disting: textele de *doctrină creștină*, de *polemică religioasă*, de *drept ecleziastic*, de *exegeză* sau *edificare morală*. Între textele canonice a căror dominantă funcțională este *doctrina creștină*, apar ca reprezentative cele care conțin un catehism consacrat explicării noțiunilor de bază ale credinței. Răspândite fragmentar în codice miscelanee acestea cuprind diferite noțiuni

⁸ Vezi Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909: ms gr. 386, [Tălmăcire]pe întrebări și răspunsuri la sfintele evanghelii [...]; ms gr. 394, Sfat foarte simplu dar folositor și îndemn frățesc către începătorii cari voesc să se facă preoți [...]

⁹ v. Litzica, op.cit., tratate de gramatică (ms gr. 113, ms gr. 212), de retorică (ms gr. 148, ms gr. 149) ș.a.

¹⁰ Ms rom 443 BAR, sec. XVIII, <Miscelaneu>, *A celui întru sfinți părintelui nostru Vasile cel Mare arieiscopul Chesariei Cappadochiei, Hotărâri în scurt*. Sub formă de întrebări și răspunsuri; Ms rom 1735 BAR, sec. XVIII, <Miscelaneu>, f. 84-96 *Întrebările sfântului Vasile și cu Grigore Bogoslav*,

¹¹ Ms rom 507 BAR, 1788, F.7 *Carte a avei Varsanufie. Răspuns al marelui stareț cătră avva Ioan cel din Mirosavi, carele au cerut să vie și să lăcuiească la dâșii în viața de obște*; Ms rom 1973 BAR, 1811<Miscelaneu de literatură monahală>, f. 222-225 *A precuviosului părintelui nostru Varsanufie, întrebare*; Ms rom 3022 BAR, 1792, <Miscelaneu>, F.1-41 *Întrebări blagoslovești și cu răspunsuri adunate din Scripturile Marelui Athanasie și de la alți părinți și tâlcuite pre limba rumânească de Ianache biv vel postelnic în tipografia școalei Văcăreștilor, la anul de la zidirea lumii 7249 (1741) de popa Stoica Iacovici*.

¹² Ms rom 1072 BAR, 1804-1805, <Miscelaneu>, f. 2-37v: *Întrebări bogoslovești cu Întrebări și răspunsuri adunate den scripturile marelui Aftanasie și ale altor părinți*; Ms rom 1604 BAR, sec. XIX <Miscelaneu teologic>, f. 11-32: *Întrebări și răspunsuri oarecare bogoslovești ale sfântului Athanasie, tălmăcite din limba ellinească întru a doao domnie aice a prealuminatei noastre domn Io Alexandru Constantin Muruz vovod, din poronca preaoșfințitului arhiepiscop și mitropolit a toată Moldavie chiriu, chiriu Veniamin, cu a căruia blagoslovenie și cheltuială s-au dat și în tipariu, spre folosul cel de obște, în tipografia sfintei Mitropilii în Eși, la anul de la Hristos 1803, de Gherasim ierodiiakon tipograf*; 34-74v: <Anastasie, patriarhul Antiochiei, Întrebări și răspunsuri dogmatice> ș.a.

¹³ Ms rom 1197 BAR, sec. XVIII, <Întrebările sfântului Epifanie către fericitul Andrei, pentru stihii și pentru cele viitoare și răspunsuri>; Ms rom 2102 BAR, 1801,<Miscelaneu>, f. 76-92: <Întrebări și răspunsuri>. *Întrebări ale celui dintre sfinți părintelui nostru Epifanie, către fericitul Andrei, pentru stihii și pentru cele viitoare, și răspunsuri*.

¹⁴ Ms rom 1163 BAR, sec. XIX, <Miscelaneu>, f. 1-5v: *Întrebări și răspunsuri, când s-au întrebat Leon împărat cu dascalul său*; Ms rom 1735 BAR, sec. XVIII, <Miscelaneu>, f. 62-81 *Întrebări și răspunsuri. Când s-au întrebatu blagocestivul Leon împărat și cu dascălu*; Ms rom 1755 BAR, 1851, f 6v: *Întrebări și răspunsuri ale preaînțeleptului Ioan, arhiepiscopul Mirelor*.

¹⁵ Ms rom 1117 BAR, 1788, f. 1-42: *Întrebări și răspunsuri ale blagorodnicului dumenalui Constantin Cantacuzino, fratele răposatului Șerban vovod Cantacuzino, pentru unii oameni cari hotărâsc cum că omul petrece în lumea aceasta după cum îi slujește norocul și după cum i-au rânduit ursătoarea la naștere și pentru alte cuvioase pricini, de-a să ști celor ce sânt la îndoire la toate acestea, ale celui dintru dascăli învățat și cuvântător Ioann Careofil, marele logofăt a sfintei și marei biserici a scaunului Țarigradului, întâmplându-se atunci aici în București. Care s-au tălmăcit depre limba elinească pre limba românească, prin îndemnarea popei Flori, dascălu slovenesc, hartofilax*.

dogmatice explicate uneori în cheie apocrifă. Ilustrativ este fragmentul *Întrebare creștinească* integrat ms rom 447 BAR, cunoscut și sub denumirea *Codex Sturdzanus* (f. 98r-107v) unde a fost reprodus cu fidelitate un fragment din *Catehismul* lui Coresi. Tipăriturile ajunse până la noi, confirmă intenția forurilor ecleziastice de a răspândi principiile creștine într-o formă cât mai concisă și clară, astfel încât să înlesnească procesul de comprehensiune (v. *Urmare pe scurt a drepte credințe* [...], 1794).

Textele de *polemică religioasă*, aflate în apropierea textelor apocrife, au circulat atât prin intermediul codicelor miscelaneu (v. ms rom. 1735 BAR, f. 97-102, *Iarăși întrebări, totu de acei sfinți papistași*, ms rom. 1234 BAR, f. 1-7 *Miscelaneu*), cât și prin tipărituri. Reprezentativă pentru această categorie de texte rămâne prima traducere efectuată de Nicolae Milescu: *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre* (1661). O copie a traducerii a fost păstrată fragmentar, însă cu interpolări provenind din alte texte ce aparțin aceleiași categorii, într-un codice miscelaneu (ms rom. 494 BAR), datat 1699. Cărturarul a tradus textul probabil după un manuscris grecesc care cuprindea contopite două scrieri atribuite lui Atansie al Alexandriei: *Alte întrebări și Carte către prințul Antioh despre diferitele probleme necesare, controversate în Sfânta Scriptură*. Circulația scrierilor atribuite lui Atanasie a fost explicată prin „interesul pentru lucrările cu comentarii dogmatice caracteristice secolului al XVII-lea, perioada aprigelor controverse antireformate și anticatolice”¹⁶. În spațiul românesc s-au răspândit atât prin ediții și traduceri distincte (*Întrebări bogoslovești și cu răspunsuri* [...], 1741; *Întrebări și răspunsuri bogoslovești* [...], 1803, *Întrebări și răspunsuri teologhicești*, 1821 etc.), cât și prin intermediul codicelor miscelaneu (v. ms rom 1072 BAR f. 2-37, ms rom 1604¹⁷ BAR f. 11-32).

Caracterul mobil al acestor scrieri și varietatea cunoștințelor subsumate au permis desprinderea din cadrul lor a unor fragmente ce au fost integrate ulterior în materia textelor canonice de *drept ecleziastic*. Ilustrativ este ms rom. 1604 BAR¹⁸, f. 34-74v care cuprinde și un text atribuit lui Anastasie patriarhul Antiochiei, în fapt lui Anastasie Sinaitul, ce se regăsește în cuprinsul *Îndreptării legii*¹⁹. Fragmentul din codicele miscelaneu redă doar 22 de întrebări din cele 54 prinse în *Îndreptarea legii*, dar textul din pravilă care reproduce *Întrebările și răspunsurile* lui Anastasie Sinaitul este prezent integral în ms. gr. 652. Se cuvine amintit faptul că literatura noastră juridică a păstrat până târziu tehnica dispunerii materiei în *întrebare și răspuns* (v. Ioan C. Barozzi, *Codul penal român prin întrebări și răspunsuri*).

Între textele canonice cu inserții ce țin de *exegeză și edificare morală* apar ca notabile manualele de teologie dogmatică a căror materie era desprinsă din Noul și Vechiul Testament (v. *Teologie dogmatică. Confesiunea ortodoxă a bisericii răsăritului sub formă de întrebări și*

¹⁶ Virgil Cândea, *Rațiunea Dominantă*, p. 85.

¹⁷ Ms rom 1604 BAR: <Miscelaneu teologic>, f. 11-32: *Întrebări și răspunsuri oarecare bogoslovești ale sfântului Athanasie, tălmăcite din limba ellinească întru a doao domnie aice a prealuminatului nostru domn Io Alexandru Constantin Muruz voevod, din poronca preaosfințitului arhiepiscop și mitropolit a toată Moldavie chiriu, chiriu Veniamin, cu a căruia blagoslovenie și cheltuială s-au dat și în tipariu, spre folosul cel de obște, în tipografia sfintei Mitropilii în Eși, la anul de la Hristos 1803, de Gherasim ierodiiakon tipograf.*

¹⁸ Ms rom 1604 BAR: <Miscelaneu teologic>, f. 34-74 v, Anastasie, patriarhul Antiochiei, *Întrebări și răspunsuri dogmatice*.

¹⁹ Vezi Violeta Barbu, *Asupra izvoarelor Îndreptării legii* (Tîrgoviște, 1652) în SCL, XLI, 1990, 2, pp. 135-144; SCL, XLI, 1990, 3, pp. 269-278; SCL, XLI, 1990, 5-6, pp. 475-481.

răspunsuri (ms rom. 4440 BAR); *Manual de teologie dogmatică, sub formă de întrebări și răspunsuri* (ms rom. 3600 BAR, f. 2-61v); *Întrebări și răspunsuri din Sfânta Evanghelie* (ms rom 452 BAR, f. 3-15). Acestei subcategorii îi pot fi integrate fragmentele în care sunt explicate parabole biblice *Vrednice de cetit Întrebări (și răspunsuri) despre hierarhia bisericii răsăritului și domnia călugărilor de la înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos până în vremea noastră, cu vrednice dovezi* (ms rom 3091 BAR: f. 2).

Scrierile de tip apocrif redactate ca întrebare și răspuns au avut la noi o largă circulație în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Reprezentative aici sunt textele care poartă chiar numele speciei literare: *întrebări și răspunsuri*. Tematica acestora este biblică, însă principala lor caracteristică e „forma enigmatică și abundența elementelor apocrife”²⁰. Cele mai multe dintre textele acestei subcategorii sunt alcătuite din capitole de sine stătătoare, fără legătură între ele, ceea ce a determinat critica de specialitate să susțină ideea că la origine ar fi fost tot atâtea scrieri distincte. În această situație se află ms rom 3806 BAR²¹ al cărui conținut prim a fost reconstituit de Al. Ciorănescu prin coroborarea cu alte 18 manuscrise românești. Aceste *Întrebări și răspunsuri* (de tipul textului inițial ce stă la baza aceluia păstrat în ms. rom. 3806 BAR) aveau ca particularitate dominantă descifrarea textului biblic și a literaturii canonice prin intermediul legendelor și cărților populare. De exemplu, în al cincilea capitol, *Întrebări ale blagocestivului împărat chir Leon cu dascalul, din theloghiia sfinților blagocestivi*, este inserat, în prima parte, un grupaj de întrebări și răspunsuri succinte între care se disting cele cu un caracter preponderent enigmatic, descifrabil prin apelul la o numerologie simbolico-biblică²². Această particularitate prezintă în cadrul unora dintre textele apocrife²³ a fost semnalată de M. Gaster²⁴, care a observat atât prezența legendelor prescurtate, cât și a întrebărilor transformate în ghicitori care „au intrat în popor”.

Textele dispuse sub forma întrebare-răspuns ce se înscriu în registrul laic au un caracter prin excelență didactic. Avem în vedere manualele care au circulat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care au fost păstrate fragmentar în codice miscelaneu până spre mijlocul secolului următor. Între disciplinele a căror materie a fost dispusă sub forma întrebare-răspuns preponderente apar cele umaniste, tratate fie ca un ansamblu²⁵, fie pe domenii distincte precum: geografia²⁶, gramatica și filosofia²⁷.

²⁰ N. Cartoian, „*Întrebări și răspunsuri*” editate de Al. Ciorănescu, p. 48.

²¹ Ms rom 3806 BAR, 1747-1748, <Miscelaneu>, f. 16-49v: *Întrebări și răspunsuri. Dascalul întreabă și ucenicul răspunde*, f. 114-118v: <Catehism> *Întrebări și răspunsuri creștinești*.

²² Al. Ciorănescu, *Întrebări și răspunsuri*, în N. Cartoian, *Cercetări literare*, I, p. 79, 81: „În. Un om avea 3 pluguri de boi, și sămănă 3 obroace de grâu, și puse 12 secerători și 4 trirători, și secerară și treirară și făcură 3 obroace de grâu. – Răs. Omul iaste Dumnezeu, 12 secerători sânt cei 12 apostoli, 4 treierători sânt 4 evangheliști”; „În. Ce iaste: 2 stau, 2 aleargă, 2 să schimbă, 2 să sfodescu? – Răs. Ceale 2 ce stau iaste cerul și pământul, iară ceale 2 ce aleargă iaste soarele cu luna, iară ceale 2 ce să sfodescu iaste viața cu moartea”.

²³ Este cunoscută activitatea lui M. Gaster de restituire a vechilor manuscriselor românești. Din categoria *întrebări și răspunsuri*, semnalăm existența în cadrul colecției Moses Gaster din Biblioteca John Rylands, Manchester a două astfel de texte păstrate în manuscris, transcrise cu alfabet latin și dateate 1881-1882: *Întrebările filozofeste (sic) dela Adam și de la Hs și răspunsurile* (pp. 1-17) și *Întrebări și răspunsuri când s-au întrebat Leon împărat cu dascalul său* (pp. 1-9).

²⁴ M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 229 ș.u.

²⁵ Ms rom 690 BAR, sec. XIX, <Miscelaneu>, f. 2-32v: <Întrebări în lb. latină, fără răspunsuri, privitoare la : religie, oratorie, poezie, istorie, științele naturii, geografie, aritmetică>.

²⁶ Ms rom 1613 BAR, sec. XIX, <Miscelaneu>, *Method nou de a învăța gheografia cu lesnire, făcut cu întrebare și cu răspundere*; Ms rom 4213 BAR, sec XIX <Miscelaneu> f. 11-16v: <Geografia Greciei> text

În evoluția acestei specii literare la noi, se cuvine amintit *Divanul* lui Dimitrie Cantemir. Organizată sub forma unui dialog ce implică drept operație intelectuală nu memorizarea, prezentă în texte canonice sau în manuale, ci interpretarea, această operă de tinerețe a principelui a fixat pentru prima dată în ansamblul literelor românești conversația savantă revendicată pe linia tradiției vechilor școli de filosofie. La începutul secolului al XIX-lea, același tip de text este ilustrat, spre exemplu, prin *Dialog pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, redactat de Petru Maior și anexat, ca text lămuritor asupra concepției iluminiștilor ardeleni în privința limbii române, *Lexiconului românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, tipărit la Buda (1825).

Varietatea textelor ce ilustrează specia *întrebări și răspunsuri* indică existența unor asemănări, respectiv diferențe ce țin de forma de organizare a discursului (catalog, dialog), de operația intelectuală implicată (memorizare, interpretare, scheme explicative) și de contextul de interacțiune socială (învățământ, joc, conversație savantă). Departajarea categorială religios-laic, respectiv cea operată în cadrul scrisului religios între canonic și apocrif, pun în evidență locurile comune ale textelor cu circulație românească. Se observă că forma discursivă prezentă în mai toate categoriile de texte este cea a dialogului. În cadrul textelor canonice apare ca operație structurantă memorizarea prin formule lapidare și ferme de răspuns, precum și prin anularea posibilității unor soluții diferite. În cadrul textelor canonice și apocrife, frecvent utilizată este schema explicativă, iar în cazul textelor laice, operațiilor mai sus amintite li se adaugă interpretarea.

Bibliografie

Surse

Manuscrise: ms rom 38 BAR, *Învățătură sfântă pentru cei ce vor să ia darul preoții, au au și luat*; ms. rom. 44 BAR, f. 56^v-68^v, <*Întrebări și răspunsuri*>; ms. rom. 63 BAR, f. 100^v-125^v, <*Teologie polemică sub formă de întrebări și răspunsuri între Amit, dascălul papistășesc și Panait, dascălul pravoslavnic*>; ms. rom. 132 BAR, f. 41-44, <*Întrebări și răspunsuri monahale*>; ms. rom. 270 BAR, f. 52-56^v, *Întrebări și răspunsuri*; ms. rom. 274 BAR, f. 1-18^v, *Întrebări și răspunsuri*; ms. rom. 443 BAR, *A celui întru sfinți părintelui nostru Vasile cel Mare, arhiepiscopul Chesariei Cappadochiei, Hotărâri în scurt*; ms. rom. 452 BAR, f. 3-15, *Întrebări <și răspunsuri> din sfânta Evanghelie*; ms. rom. 469 BAR, f. 455-474, <*Întrebări și răspunsuri biblice*>; ms. rom. 470 BAR, f. 2, *Întrebări și răspunsuri la Sfânta Scriptură*; ms. rom. 494 BAR, f. 269, *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spătarul (Milescu) de pre limba grecească pre limba noastră rumânească*; ms. rom. 507 BAR, f. 7, *Carte a avei Varsanufie. Răspuns al marelui stareț cătră avva Ioan cel din Mirosavi*; ms. rom. 573 BAR, f. 102-119^v, <*Întrebări și răspunsuri biblice*>; ms rom. 826 BAR, f. 11-15, <*Întrebări și răspunsuri teologice*>; ms.

fragmentar, fără început și sfârșit, în text paralel grecesc și românesc, conceput sub formă de întrebări și răspunsuri ș.a.

²⁷ Ms rom 3089 BAR, 1836-1838, <*Cursuri școlare de gramatică și filosofie*>, f. 1-12v: *Gramatica moldovromană ce s-au început a să prescrie de la 1836 ianuarie 21. Sub formă de întrebări și răspunsuri*; ms rom 3147 BAR, *Miscelaneu* f. 1-91v <*Gramatică*>. Pentru etimologie sau învățătura cuvintelor îndeosăbi. Sub formă de întrebări și răspunsuri.

rom. 830 BAR, f. 105^v-108^v, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 941 BAR, f. 14-17^v, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 1072 BAR, f. 2-37^v, *Întrebări bogoslovești cu Întrebări și răspunsuri adunate den scripturile marelui Aftanasie și ale altor părinți*; ms. rom. 1117 BAR, f. 1-42, *Întrebări și răspunsuri ale blagorodnicului dumnealui Constantin Cantacuzino*; f. 42^v-67^v, *Alte întrebări cu răspunsurile lor, trebuincioase la fieștecă credincios*; ms. rom. 1124 BAR, f. 119^v-142, *Întrebări și răspunsuri, când întreabă dascălul și răspunde ucenicul*; ms. rom. 1151 BAR, f. 185-203^v, 210-219, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 1152 BAR, f. 35-42^v, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 1157 BAR, f. 42-54, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 1197 BAR, <Întrebările sfântului Epifanie către fericitul Andrei, pentru stihii și pentru cele viitoare și răspunsuri>; ms. rom. 1234 BAR, f. 1-7, <Fragment de teologie polemică>, f. 7-10, *Întrebări și răspunsuri*; ms. rom. 1286 BAR, f. 35-55, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 1325 BAR, f. 2-125, *Dialogos al celui dintru sfinți părintelui nostru Grighentie, arhiepiscopul cetății Chefro, întrebându-se cu oarecarele evrei ce să numea Evran*; ms. rom. 1346 BAR, f. 25-29^v, *Întrebări pentru darurile sfintei biserici* <și răspunsuri>; ms. rom. 1735 BAR, f. 62-81, *Întrebări și răspunsuri. Când s-au întrebatu blagocestivul Leon împărat și cu dascălu*, f. 84-96, *Întrebările sfântului Vasilie și cu Grigore Bogoslov*, f. 97-102, *Iarăși întrebări, totu de acei sfinți, pentru papistași*; f. 102^v-105^v, *Întrebări și răspunsuri pentru tâlcul bisericii*; ms. rom. 1794 BAR, f. 162-163, *Din carte ce să numește Crinii Țarinii, întrebare și răspuns*; ms. rom. 1973 BAR, f. 222-225, *A preacuviosului părintelui nostru Varsanufie, întrebare*; ms. rom. 2102 BAR, f. 76-92, *Întrebări ale celui dintre sfinți părintelui nostru Epifanie, către fericitul Andrei, pentru stihii și pentru cele viitoare, și răspunsuri*; ms. rom. 2145 BAR, f. 17^v-30^v, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 2339 BAR, f. 38-48, <Întrebări și răspunsuri>, f. 50^v-55, *Întrebări folositoare și trebuincioase pentru învățătura copiilor*, f. 55^v-89^v, <Catehism pentru preoții ce vor să devină duhovnici>; ms. rom. 2430 BAR, f. 135-144^v, <Eshatologie. Fragmente din viața sf. Andrei Salos și dialogurile sale cu sf. Epifanie relative la a doua venire>; ms. rom. 2464 BAR, *Întrebări și răspunsuri cu privire la postul călugărilor*; ms. rom. 3022 BAR, f. 1-41, *Întrebări blagoslovești și cu răspunsuri adunate din Scripturile Marelui Athanasie și de la alți părinți și tâlcuite pre limba rumânească de Ianache biv vel postelnic*; ms. rom. 3051 BAR, f. 106-167^v, <Istoria Vechiului Testament> sub formă de întrebări și răspunsuri, f. 170-223^v, *Învățătură în scurt pentru creștinătate. Sub formă de întrebări și răspunsuri*; ms. rom. 3600 BAR, f. 2-61^v, <Manual de teologie dogmatică, sub formă de întrebări și răspunsuri>; f. 62-125^v, <Manual de istoria Vechiului Testament, sub formă de întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 3806 BAR, f. 16-49^v, *Întrebări și răspunsuri. Dascălul întreabă și ucenicul răspunde*, f. 114-118^v, <Catehism> *Întrebări și răspunsuri creștinești*; ms. rom. 4104 BAR, f. 77^v-80, *Întrebări și răspunsuri biblice*; f. 172-175^v, <Întrebări și răspunsuri>; ms. rom. 4862 BAR, f. 30-31: *Întrebări și răspunsuri. Dascălul întreabă și ucenicul răspunde*, f. 31^v-32^v, *Întrebări și răspunsuri de trebile bisericii lui Dumnezeu*, f. 33-35, *Întrebări și răspunsuri de patimile domnului nostru Iisus Hristos*, f. 35-38, *Întrebare pentru zidirea lui Adam și răspunsuri*, f. 41^v-44, *Întrebări și răspunsuri trebuincioase și de folos pentru învățătura copiilor*, f. 44^v-62, *Pentru ispovedanie, cu întrebări și răspunsuri*; ms. rom. 5468 BAR, f. 191-194, *Pentru răstăcirea armenilor*, f. 264-267^v, <Întrebări și răspunsuri> *Tâlcul bisericii, cu întrebare foarte de folos.*

Ediții: *Întrebări bogoslovești și cu răspunsuri, adunate din scripturile Marelui Atanasie și de la alți părinți și tâlcuite pre limba rumânească*, București, 1741; *Urmare pre scurt a dreptei credințe după întrebare și răspuns pentru lesnirea înțelegerii cetitorilor celor nedepriși în Sfintele Scripturi*, [București], 1794; *Întrebări și răspunsuri bogoslovești ale Sfântului Athanasie tălmăcite din limba elinească*, Iași, 1803; *Catehismul cel mare sau Învățătură creștinească cu întrebări și răspunsuri*, Blaj, 1815; *Întrebări și răspunsuri teologhicești*, București, 1821; Moses Gaster, *Chrestomatie română*, II, Leipzig, 1891, 60–66; Al. Ciorănescu, *Întrebări și răspunsuri*, în N. Cartoian, *Cercetări literare*, I, 1934, 60–82; *Întrebări din cuvintele lui Panghiot filosoful cu 12 pișpecii, când veniră de la Papa Râmului și se întrebă la Țarigrad pentru credința cea dreaptă creștinească și a biruit Panaghiot din credință pe frâncii din Țarigrad*, în N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII-XIX: „Întrebările lui Panaghiot Filosoful”. „Istoria Rusiei”. O formulă de testament. Conachi, Lazăr, Eliad, Vaillant*, în AAR, II, 1907, 29, 169-179; Cătălina Velculescu, *Pentru fulgere și pentru tunete cum să fac*, ediție și studiu introductiv în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. I, București, 2002, pp. 45–72; idem, *Nebunul înțelept*, (II, III, IV), ediție și monografie, în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. II-IV, București, 2003-2005, pp. 215–278, 201-239, 159-228.

Repere bibliografice

Violeta Barbu, *Asupra izvoarelor Îndreptării legii (Țirgoviște, 1652)* în SCL, XLI, 1990, 2, pp. 135-144; SCL, XLI, 1990, 3, pp. 269-278; SCL, XLI, 1990, 5-6, pp. 475-481; Ann Blair, *The problemata as a natural philosophical genre*, în *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Early Modern Europe*, ed. Anthony Grafton and Nancy Siraisi, Cambridge, Mass. and London: the MIT Press, 1999, pp. 171-204; Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, Editura Enciclopedică Română, 1974; Rita Copeland, Ineke Sluiter eds., *Medieval Grammar and Rhetoric. Language Arts and Literary Theory, ad 300-1475*, Oxford, University Press, 2012, pp.82-103, 272-298, 442-443 ș.a.; M. Gaster, *Literatura populară română*, București, I. G. Haimann, 1883; Stanley S. Harakas, *The Orthodox Church: 455 Questions and Answers*, Minneapolis, Light & Life Publishing Company, 1987; W. Hörandner, *Erotopokriseis în Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 1994, 2, pp. 1417-1419; Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909; Yavor Miltenov, *The Segmentation of the Erotopokriseis of Pseudo-Kaisarios as a Source for the History of Its Slavonic Translation*, în *Scripta & e-Scripta*, 2004, 2, pp. 311-324; Idem, *Omissions and Mistakes in the Slavonic Transltion of the Erotopokriseis of Pseudo-Kaisarios*, în *Scripta & e-Scripta*, 2006, 3-4, pp. 147-161; Yannis Papadoyannakis, *Instruction by Question and Answer: The Case of Late Antique and Byzantine Erotopokriseis* în Scott Fitzgerald Johnson, *Greek literature in late antiquity. Dynamism, Didacticism, Classicism*, Aldershot, England; Burlington, USA, Ashgate Publishing, 2006, pp. 91-105; Robert Sharples, *Alexander of Aphrodisias: Supplement to On the Soul*, London, Duckworth, 2004; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I-IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978-1992; Annelie Volgers et Claudio Zamagni (eds.), *Erotopokriseis. Early Christian Question and-*

Answer Literature in Context. Proceedings of the Utrecht Colloquium, 13-14 October 2003, Leuven, 2004.